

Virrasztás Andrzej Przewoźnikért

Andrzej Wajda¹ *Katyń* című filmjében Tadeuszként keltette életre a *Hamu és gyémánt* főhősét, Maciejt. Mintha azt kívánta volna bemutatni, mi történik a Honi Hadsereg

²

„kiátkozott katonájával”, ha küzdeni akarását jelképező fegyverét és elveit megőrizve próbál meg boldogulni. Ha csak nevét változtatja meg, de jellemében rendíthetetlen marad, a berendezkedő sztálinista diktatúra kíméletlenül leszámol vele. A szabadság eszméjét képviselő Tadeusz is a macskaköveken végzi, mint Chopin zongorája, amelyet a kozákok egy varsói palota emeletéről bosszúból az utcára taszítottak az 1863 januárjában kirobbant szabadságharc idején.

A szmolenszki katasztrófa Andrzej Przewoźnikot is Maciej és Tadeusz társává avatta: a történelmi tragédiákban közös a sorsuk. Mindazokéval közös, akiket Andrzej Harkovban, Katyńban, Lembergben és megannyi más helyen emberhez méltón újra eltemetett. Andrzej Przewoźnik születési ideje és helye, a hellyel kapcsolatos vita is jelképes. A januári szabadságharc³ kényszeredetten megünnepelt századik évfordulóján látta meg a napvilágot – egyes lexikonok szerint – a Varsóhoz közeli Palimiryban. Ott, ahol 1939 és 1941 között a hitleristák több mint kétezer lengyel értelmiségit lőttek agyon a lengyel nemzet – Sztálinékkal egyeztetett – felszámolása jegyében. A családi hagyomány szerint egy dél-lengyelországi faluban, a Tarnów melletti Jurkówban született, nem messze Limanowától, ahol 1914 decemberében a gyalog rohamozó magyar huszárok tartóztatták fel a Krakkó bevételeére készülő orosz hadsereg egyik ékét. Andrzej hétéves volt a tengerparti éhségtüntetések idején. 1970 karácsonyára várva mit tudhatott a tengerparti sortüzekről⁴, s arról, hogy a hajógyárnál lemészárolt munkásokat éjszaka titokban temették el? És hogy a sírok egy része „eltűnt” a temetőből?

A radomi és ursusi munkásmegmozdulás s az azt követő súlyos börtönbüntetésekkel végződő persorozat, a Munkásvédő Bizottság (KOR)⁵ megalakulása, majd a *Márványember* már tudatformálisan hatott a tizenhárom-tizennégy éves krakkói diákra. Az 1970-es évek végén veszi fel a kapcsolatot a Honi Hadsereg egyik tisztjével, Stanisław Dąbrowa-Kostka őrnaggyal és bajtársaival. Andrzej, a Földtani Technikum tanulója Karol Wojtyła pápává választásának történelmi időszakában találkozik az elhallgatott históriával, azokkal a hősökkel, akiknek tartásában a Katyńban agyonlőtt tiszték szellemalakja is felfedezhető. Dąbrowa-Kostka krakkói lakása élő panteonja a közelmúltnak. Bajtársai nemcsak egymással találkoznak nála, hanem a kivégzett mártírok emlékével is. Az őrnagy élete is hajszálon függött 1944 tavaszán. Egy Krakkóban állomásozó magyar műszaki alakulat honvédtisztje és altisztje mentette ki a megtorlásra bevetett SS-alakulat hurkából. Andrzej így a leghitelesebb tanútól értesült a

magyarok háború alatti lengyel-barát magatartásáról. Az érettségi vizsgán már tudta, hogy a Honi Hadsereg, az emigráns lengyel kormány és a háború alatti lengyel–magyar kapcsolatok történetével foglalkozik majd. Ahhoz azonban, hogy 1983-ban a Jagelló Egyetem történelem szakára iratkozzon be, a Szolidaritás tizenhat hónapja és a hadiállapot bevezetését követő időszak is hozzájárult. Vagyis az az élmény, hogy nemcsak résztvevője lehet a történelemnek, hanem formálója, hőse is. Az 1981 decemberét követő letargia éveiben Andrzej történelmi vitaklubot vezetett. Meghívott vendégei – akik között háborús veterán éppúgy akadt, mint politikai meggyőződéséért állásából eltávolított újságíró – példájával is hitet, reményt táplált diáktársaiba, hallgatóságába, mintegy világi módon erősítve II. János Pál pápa biztatását: „Ne féljetek!”. Andrzej Przewoźnik kezdeményezte és rendezte a II. világháború lengyel futárainak 1988-as világtalálkozóját, amelyen egyetemi tanára, Waclaw Felczak

6

, a budapesti futárbázis börtönviselt parancsnokhelyettese és az Egyesült Államokból érkezett legendás Jan Nowak-Jeziorański

7

, Ronald Reagen nemzetbiztonsági tanácsadója is részt vettek. 1988 azért is sorsfordító évnek bizonyult számára, mert ekkor szerzett diplomát és vette el csoporttársát, Jolantát feleségül. Ugyanebben az időben derült ki, hogy a föld alá kényszerített Szolidaritás, amelynek Andrzej is tevékeny tagja volt, mind megkerülhetetlenebb erő a kommunista hatalom számára: nemcsak számolni, hanem tárgyalni is kell vele.

A fiatal történész egész életén át arra a feladatra készült, amelyet a rendszerváltozás után kialakult új helyzet 1992-ben felkínált neki. Szeptember elején, a Mazowiecki-kormány eskütételének harmadik évfordulóján nevezték ki a Harc és Mártíromság Emlékét Őrző Tanács⁸

f

őtitkárává. Az 1947-ben alapított hivatalt átalakította, munkáját új tartalommal töltötte meg. Életének egyik legfőbb tette a katyńi – valamint a Katyń fogalmába beletartozó harkovi és mjednojei – tömegsírok feltárása és ezt követően a temető megépítése volt. Az 1970-es években letarolt és szemétkerakódó helyül kijelölt Lembergi Sasfiókok

9

Temetőjének újjáépítése hasonlóan nagy vállalkozásnak bizonyult. Azok sírkertjét kellett ugyanis helyreállítani Ukrajna függetlenségének kezdetén, akik a város védelmében éppen az ukránok és a bolsevikok ellen haltak hősi halált 1918 és 1920 között. Andrzej Przewoźnik páratlan tárgyalóképességét, diplomáciai készségét, empátiával átszőtt érvelését minősíti a siker: a temető 2005-ben történt felavatása. Ezen kívül kisebb-nagyobb katonatemetők százait hozta rendbe Kazahsztántól Budapesten át Wilhelmsavenig, Dél-Afrikától a norvégiai Narvikig. Cikkeket, előszókat, tanulmányokat írt, kiadványokat szerkesztett és finanszírozott, emléktáblákat, szobrokat állított, emlékműveket emelt. Elég, ha az „érintettség okán” a győri lengyel–magyar barátság emlékművére, a párkányi Sobieski-szoborra

10

, az Eötvös Kollégium-i Felczak emléktáblára utalunk. Tanácskozásokat szervezett és konferenciákon adott elő. Lexikon-oldalt betölt tisztségeinek felsorolása, de mindegyik posztja mögött munka van... És szakadatlanul gyűjtötte tervezett műveihez – így a II. világháború alatti magyar-lengyel kapcsolatok történetéhez is – a könyveket, levéltári forrásokat. Több folyóméternyi iratot gyűjtött össze és rendezett. Tizennyolc éven át töltötte be a rábízott tiszteket. Várta, hogy a rendre sorjázó feladatokat elvégezve nyugodt lélekkel leülhet hatalmasra

tervezett könyvtárszobájának íróasztalához, s a magyar nyelvet is elsajátítva megírhatja például azt, miként lehetett Budapest Lengyelország harmadik fővárosa a II. világháború alatt, s – a legendáktól mentesen – csupán a források tükrében miként festettek a XX. század derekán a lengyel–magyar kapcsolatok.

A szentencia, hogy nincs pótolhatatlan ember, Andrzej Przewoźnik esetében érvényét veszíti: ő pótolhatatlan.

¹ *Andrzej Wajda* (1926 -): Lengyel filmrendező, az elmúlt fél évszázad és a kortárs lengyel filmművészet legnagyobb hatású rendezője. A szövegben említett filmjei (*Hamu és gyémánt* - 1958, *Márványember* - 1977, *Katyń* - 2007) a kommunista Lengyelország elhallgatott kérdéseivel foglalkoznak.

² *Honi Hadsereg*: Az emigráns londoni lengyel kormány vezetésével a megszállt Lengyelországban 1942 elején a különböző földalatti katonai szervezetek egyesítéséből létrehozott hadsereg.

³ *Januári szabadságharc* (1863-1864): Lengyelország orosz fennhatóság alatti területein 1863. január 22-én felkelés tört ki a függetlenség visszanyeréséért. A szabadságharc leverése után az orosz hatóságok a véres megtorlás részeként több tízezer embert deportáltak Oroszország távoli vidékeire.

⁴ *Tengerparti sortűzek*: 1970 decemberében a kommunista gazdaságpolitika csődje miatt a lengyel tengerpart nagyvárosaiban spontán megmozdulások törtek ki. A hatalom a bevetett katonai és rendőri erőkön kívül csak az addigi pártvezér, Władysław Gomułka menesztésével tudta a megmozdulásokat leszerelni. Legalább 40 tüntető vesztette életét, mintegy ezren megsebesültek, és 3000 embert letartóztattak.

⁵ *Munkásvédő Bizottság* (*Komitet Obrony Robotników – KOR*): 1976-ban a drasztikus áremelések után tüntetések és sztrájkok kezdődtek Ursusban és Radomban. A megmozdulásokban részt vevő munkások védelmére alakult a Munkásvédő Bizottság nevű ellenzéki szervezet.

⁶ *Wacław Felczak* (1916 – 1993): Történész, a lengyel nemzeti ellenállás tagja. 1940-től először a náci, majd a szovjet megszállókkal szemben álló földalatti szervezetek és a londoni emigráns kormány között teljesített futárszolgálatot. 1948-ban letartóztatták, 1956-ban engedték szabadon. 1958-tól a krakkói egyetem tanáraként Magyarországgal is foglalkozott.

⁷ *Jan Nowak-Jeziorański* (1914-2005): Újságíró, író, politikus. A II. világháború idején összekötő volt a hazai ellenállás és a londoni emigráns kormány között, 1944-ben részt vett a varsói felkelésben. 1945-től Londonban élt, 1952 és 1976 között a Szabad Európa Rádió lengyel

osztályának igazgatója, 1979-1996 között az amerikai lengyel kongresszus vezetője. Jimmy Carter és Ronald Reagan amerikai elnökök nemzetbiztonsági tanácsadója volt.

⁸ *Harc és Mártíromság Emlékét Őrző Tanács*: 1947-ben felállított lengyel kormány szerv, feladata a nemzeti emlékezet ápolása és a történelmi emlékhelyek gondozása. Az intézményt 1992 és 2010 között Andrzej Przewoźnik vezette.

⁹ *Lembergi Sasfiókok*: A mai Lviv (Ukrajna) városának lengyel diákjai, akik 1918 végén, majd 1919 folyamán végül 1920-ban is – a szerveződő lengyel hadsereg egységeitől támogatva – megvédték a várost az ukránokkal, illetve a bolsevik Vörös Hadsereggel szemben.

¹⁰ *Párkányi Sobieski-szobor*: 1683 októberében Párkány (Sturovo, Szlovákia) mellett Sobieski János lengyel király vezetésével a szövetséges keresztény erők megsemmisítő vereséget mértek a Bécs alól visszavonuló török hadseregre. A csata és a hős király emlékét őrző szobor felállítását a város magyar közössége kezdeményezte. Felavatására 2008-ban került sor.

Katyń: 1939. szeptember 17-én a Szovjetunió a náci Németország szövetségeseiként hátba támadta Lengyelországot. A szovjet hatóságok a megszállt területeken példátlan mértékű etnikai- és osztályalapú tisztogatást végeztek. Legalább egymillió lengyel állampolgárt deportáltak. 1940 márciusa és júniusa között a fogságba esett tisztek és az osztályidegennek minősített lengyelek közül Sztálin személyes jóváhagyásával 22000 főt végeztek ki, részben a Katyń melletti erdőben. A tömegsírok egy részét 1943-ban a területet időközben megszálló náci Németország hatóságai tárták fel, szövetségeseik és az európai semleges államok orvos-delegáltjainak közreműködésével. A Szovjetunió 1990-ig tagadta bűnösségét.

Szmolenszk: 2010. április 10-én Lech Kaczyński államfő magas rangú delegációjával Katyńba igyekezett, hogy a kivégzések 70. évfordulóján fejet hajtson az áldozatok előtt. A TU–154M-es elnöki gép a szmolenszki leszállópálya melletti erdőben, nem sokkal reggel kilenc óra előtt a földbe csapódott. Az államfő mellett magas rangú politikai és katonai vezetők utaztak a gépen; mind a 96 utas életét veszítette. Az orosz és a lengyel fél is vizsgálatot kezdeményezett. A lengyel nyomozás 2011 tavaszáig nem záródott le, a baleset pontos körülményei máig tisztázatlanok.